

УДК 821.161.2

DOI: <https://doi.org/10.31499/2415-8828.2.2022.268682>Олена Юрчук*

ТАБІРНА ЖІНОЧА ПРОЗА (за «Спогадами» Надії Суровцової)

У «Спогадах» Надія Суровцова рефлексує свій тюремний і табірний досвіди. Перед нами унікальний зразок жіночої літератури nonfiction, який фіксує шлях молоді жінки на Голгофу (тюрми, табори). Авторка фокусується не тільки на власних почуттях і роздумах, а й на побуті, людях, котрі були поруч, та їх історіях. Хоч не йдеться про максимальну відвертість, однак не оминає вона і специфіки жіночої тілесності в умовах ув'язнення. Шлях на «Голгофу» для Надії Суровцової – це й безупинне загартовування власного характеру, прагнення «випити чашу до дна» в нових випробуваннях.

Ключові слова: документалістика / література факту / nonfiction, жіноча проза, табірна проза, художня біографія.

Yurchuk Olena. Camp female prose (based on «Memories» by Nadiia Surovtsova).

The beginning of the 20th century became the time of the Executed Renaissance for Ukraine. The Soviet totalitarian system sought to subjugate Ukrainian writers with prisons, camps and mass executions. We have a number of testimonies: archival materials of investigative cases, memoirs, epistolaries, camp prose. First of all, it is often a matter of men's reception of prison and camp experience, men's literature of fact (nonfiction). Women's testimonies continue to be a marginal phenomenon. It determines the need to actualize in Ukrainian literature the female camp experience manifested textually.

The scientific understanding of documentary studies was carried out by a number of Ukrainian literary experts. These are the works of Oleksandr Halych, Nadiia Koloshuk, Mykhailyna Kotsiubynska, Oleh Rarytskyi and others. Women's camp experience as a text entered the circle of scientific interest only sporadically (texts by Oksana Zabuzhko, Nadiia Koloshuk, Mykhailyna Kotsiubynska, Liudmyla Tarnashynska).

Nadiia Surovtsova reflects on her camp experience both in prose and poetic words. Her «Memoirs» is a unique sample of women's nonfiction literature mentioning the path of a young woman to «Golgotha» (prisons, camps). The author focuses not only on her own feelings and thoughts but also on everyday life, people who were close to her and their stories. The book is structured according to the shades of the narrator's life. She defines two periods that reveal the time «before» and «after»: «Chronicle of short-lived happiness» and «On the other side». It is in the second part we find ourselves together with Nadiia Surovtsova for the first time in Lubianka. In the following chapters of «Memoirs» we get to the «famous Butyrka» and then together with the author we walk the path of suffering «Arkhanhelsk – Golgotha» being full of terrible conditions, poor nutrition, hard work and also the ability to enjoy life and see beauty of nature under such circumstances. The author also talks about the imprisoned female body. We are not talking about maximum frankness but we find naturalistic episodes sporadically (a bloody female body after interrogation, bleeding that becomes unbearable in the absence of water). The path to Golgotha for Nadiia Surovtsova is also a continuous hardening of her own character. She states that she wants to «drink the cup to the bottom» and therefore always chooses new challenges for herself.

Keywords: documentary / literature of fact / nonfiction, female prose, camp prose, novelized biography.

Постановка наукової проблеми. ХХ століття стало для України часом Розстріляного Відродження (1920–30-ті роки), «українського безчасся» 1960–70-х років (за Іваном Дзюбою). Тоталітарна система прагнула впокорити українських письменників тюрмами, таборами й масовими розстрілами. Маємо низку свідчень: архівні матеріали слідчих справ, мемуари, епістолярій, табірна проза. Насамперед йдеться про чоловічу рецепцію табірної досвіду, чоловічу

* Олена Юрчук, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, Україна); e-mail: yurchuk1980@ukr.net.

літературу факту (nonfiction). Жіночі свідчення продовжують бути явищем маргінальним, що, з одного боку, обумовлено невеликою кількістю жіночих текстів, які презентують табірне життя, з іншого – переважним зацікавленням українськими літературознавцями чоловічим документальним спадком. Окрім того, цілком слушно Оксана Забужко твердить, що моральні стандарти щодо жіночого тіла не дозволили жінкам-в'язням залишити одкровенні жіночі свідчення про ГУЛАГ: «... всі мемуари колишніх в'язнів-жінок, щойно заходять про ситуації сексуального визиску, одноставно рясніють недомовками, еліпсисами й літотами...» [Забужко 2006, с. 157].

Усвідомлюється потреба актуалізації в українському літературознавстві (й не тільки!) жіночого табірної досвіду, що оприявнений текстуально. У цьому контексті варто згадати книжку-діалог Людмили Таран «Яблуня», що побачила світ 2019 року у Видавництві Старого Лева. Книжка містить п'ять історій, серед яких і історія Марії-Одарки Майданської, котра свідчить про свої «табори й заслання». Жінка ошадна в спогадах: «У тюрмі як у тюрмі, що там розказувати» [Таран 2019, с. 88], «← Дорога до Уралу – тижнів зо два їхали. А далі – табори. “У таборі як у таборі: тепер багато про це понаписувано”. Спершу всіх зеків тримали разом: і жінок, і чоловіків. “Познайомилася я з одним гарним нашим хлопцем – Василем...”. То був 1948 рік. У вересні цього року там, у зоні, народилася дівчинка. Мати назвала її Софійкою. Потім – Мордовія, відомі табори для політичних. Там начепили номери та страшні бушлати» [Таран 2019, с. 89]. Саме дочка, Софія Майданська, розповідь у художній формі про долю матері (роман «Діти Ніуби», поетичний цикл «Епістоли»).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукове осмислення документалістики здійснено низкою українських літературознавців. Це праці Олександра Галича («Документальна література та глобалізаційні процеси у світі» [Галич 2013]), Надії Колошук («Табірні проза в парадигмі постмодерну» [Колошук 2006]), Михайлини Коцюбинської («“Зафіксоване і нетлінне”: роздуми про епістолярну творчість» [Коцюбинська 2001]), Олега Рарицького («Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників)» [Рарицький 2016]) та ін. Жіночий табірний досвід як текст лише спорадично втрапляв у коло наукових зацікавлень (тексти Оксани Забужко [Забужко 2006], Надії Колошук [Колошук 2016], Михайлини Коцюбинської [Коцюбинська 2004], Людмили Тарнашинської [Голуб (упоряд.) 2012]). Життю і творчості Надії Суровцової присвячена низка досліджень, серед яких монографії Людмили Якименко [Якименко 2010], Людмили Якименко та Ігоря Кривошея [Якименко і Кривошея 2019].

Мета дослідження. Актуалізація жіночого табірної досвіду, що оприявнений у «Спогадах» Надії Суровцової. Для вирішення поставленої мети застосовано постколоніальну теорію, поєднану з біографічним, культурно-історичним методами, підходи феміністичної критики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попередньо йшлося про те, що табірний досвід в українській літературі презентований здебільшого чоловічою текстуальністю. Тексти Надії Суровцової – виняток із цього правила. Вона рефлексує свій табірний досвід як у прозі, так і в поетичному слові: «Мене звать тридцять сім. / Я ще марю так часто о тім, / та о сім, / Я була молодою, як інші дівчата, / Був у мене і дім, була рідная хата... / Та розвіялось все, розлетілось, / мов дим... / Мене звать тридцять сім. / Чарівниця лиха той навіяла сон. / Ні, не

вірю в примаду з північних / сторон! / Усміхнеться ще сонце, повернеться мрія, / Називатимуть знов мене люди / Надія...» [Суровцова 1996, с. 212].

Михайлина Коцюбинська в спогаді про цю непересічну жінку пише: «Перед тобою людина, що її хочеться “читати”, мов цікаву книжку, вона багато бачила, багато пережила і все, що знає, ладна віддати тобі – бери, запам’ятовуй, учись. Людина мудра, з чіткими моральними орієнтирами, з твердою життєвою позицією і на диво молода душею» [Коцюбинська 2004, с. 82].

«Спогади» Надії Суровцової – це унікальний зразок жіночої літератури nonfiction, який умістив не тільки її табірний досвід, а й життя до ув’язнення. Можемо погодитися з редакцією щорічника «Наука і культура», що «Надія Віталіївна ставилася до своїх спогадів саме як до свідчення, тому, напевне, не надто дбала про форму, як це робила в літературних творах. Зосереджувалася на точному відбитті, боялася когось проминути, щось не згадати. Залишала їх комусь невідомому – для осмислення цього лукавого часу, що ошукав її нещасливе покоління, кілька нещасливих поколінь» [Суровцова 1996, с. 5]. Зауважимо, що «Спомини» структуровано відповідно до відтинків життя авторки. Вона визначає два періоди, що оприявнюють час «до» та «після»: «Літопис недовгого щастя» й «По той бік». Кожна з частин містить додаткові структурні компоненти, назвами яких Надія Суровцова маркує знакові топоси (Київ, Умань, Петербург, Відень, Харків, та ін.), локації (Гімназія, Український лазарет, Лубянка, Бутирка), час (Умань. 1917, Київ. 1917 – 1918, Москва – Харків – Москва. 1925 – 1927). Помічаємо, що в другій частині книжки, в якій авторка фіксує події з життя в ув’язненні, фокусується не тільки на власних почуттях і роздумах того періоду, а й на побуті, людях, котрі були поруч, та їх історіях, часовий маркер зникає, залишаються тільки топоніми (Ярославль, Архангельськ, Вологда, та ін.) й багаторазове уточнення «Голгофа». Складається враження, що Надія Суровцова в такий спосіб підкреслює «втрату часу» або втрапляння в апокаліптичне безчасся.

«Минають літа. Минули весни. Роки, повні бурхливого, яскравого життя, помилок і поривів, самовідданості, страждань, широти, широти глибокої, прозорої». Історія життя Надії Суровцової цілком логічно розпочинається зі спогадів про дитинство. З одного боку, дитячі роки Надійки сповнені звичною атрибутикою (іграшки, друзі, солодощі, золоті рибки), а весь світ – «новина»: «Все буття для мене – новина. Я раз у раз пізнаю незнані цікаві речі, і ті події відокремленими, мозаїчними відломками складаються у барвистий килимок – дитинство» [Суровцова 1996, с. 10]. З іншого – усвідомлення власної, заледве не дорослої, самотності («я жила самітньо»): «Життя на Житомирській було не дитяче. Я майже завжди була сама. Батько, значно молодший за маму, в той час переживав якусь неспокійну добу. Це дуже відбивалося на родинному житті, отже, й на мені» [Суровцова 1996, с. 12].

Наступні спогади відсилають до «уманського» періоду життя Надії Суровцової, її навчання в гімназії, пізніше на Вищих Бестужевських жіночих курсах у Петербурзі, а з осені 1917 року в Київському університеті на історичному та юридичному факультетах: «Для мене ця доба – живі люди, часом дорогі, іноді ворожі, це зрушення часу, боротьба, помилки моїх сучасників і мене самої, це кров – заслужена чи марно пролита на київській землі, це історія людей, що творили історію» [Суровцова 1996, с. 59]. Дізнаємося й про перебування авторки за кордоном. Для підрозділу про еміграцію вона обирає назву, що цілком передає її стан – «Манівцями», й від першої сторінки стверджує: «Одне,

що можна сказати вже тепер, через сорок літ, – ніхто з нас не сподівався, що покидає батьківщину так надовго, а дехто навіть навіки. Все мірялося місяцями, про роки ніхто й гадки не мав. Десятиріччя не снилися в найстрашнішому сні...» [Суровцова 1996, с. 91].

Закінчується перша частина «Спогадів» підрозділом «Вдома». Утрапивши 1925 року до Москви, обравши шлях «додому», перебуваючи під флером «української радянської ідеї» (особливий вплив Юрія Коцюбинського), Надія Суровцова впевнена: «Передо мною знову стелилося життя, нове, невідоме, прекрасне, якому я мала віддати свої молоді сили» [Суровцова 1996, с. 158]. Уже згодом, у 1927 році, отримавши пропозицію «працювати в ДПУ», тобто стежити за тими людьми, завдяки яким вона повірила в комунізм, й відмовившись від неї, авторка констатує: «Ясне моє радянське життя затьмарилося: сталося щось непоправне, таке, чого я не припускала, чому ніколи не йняла віри...» [Суровцова 1996, с. 202]. А далі – арешт. Надія Суровцова не одразу розуміє, що з нею сталося, ще дивиться на світ крізь рожеві окуляри («все це помилка»), та все ж інтуїтивно передчуває майбутні страждання «по той бік»: «Навкруги панувала тиша. Як у могилі. Ні – далеко гірше. Бо не було спокою, бо в тій тиші причаїлася людська мука і страждання. І майже як з могили, звідси не було повороту» [Суровцова 1996, с. 210].

«Мене звуть тридцять сім...». В'язнична історія розпочинається з Лубянки. Надія Суровцова від перших днів у тюрмі переживає амбівалентні відчуття: з одного боку, вона бачить цілком комфортні умови ув'язнення: «Мене прекрасно годували, регулярно випускали вранці і ввечері в сучасно устатковану вбиральню...» [Суровцова 1996, с. 215], з іншого – її лякає атмосфера «тиші і мовчання»: «Дивною і гнітючою згодом була лиш абсолютна тиша й мовчання. Лиш відмикання замків ледве порушувало її, та й замки тут були якісь майже безшумні» [Суровцова 1996, с. 215]. Пізніше в «знаменитій Бутирці» вона спочатку буде приголомшена, а потім щиро радітиме «гаму» й присутності інших людей. Переступивши поріг Бутирки, молода жінка ледь не зомліє: «Через двір, коридор і заграбовані двері, як у клітці зоопарку, мене ввели в камеру після побіжного обшуку, і в мене закрутилась голова. Щоб не впасти, я сіла на свою валізу. Камера гула» [Суровцова 1996, с. 221], та з часом усвідомить, що саме ув'язнені жінки поруч (і зовсім не важливо, з якої причини, за якою статтею) дозволять відчувати себе не самотньою, а частиною спільноти (не втратити вміння співпереживати, радіти чи тужити): «Абсолютна внутрішня відчуженість від усіх цих убивць, злодійок, проституток з їхнім іншим, незрозумілим для нас світом, в ці невеселі сутінкові вечори поступалася місцем почуттю спільної туги за найдорожчим для всіх – волею. Й ми потроху втягувалися у загальний хор, де бриніла така туга, таке людське горе» [Суровцова 1996, с. 224].

Перебування в одиночній тюремній камері на Лубянці позначається на психологічному стані Надії. Сприяє цьому насамперед внутрішня боротьба (вона не розуміє, як так трапилося, що система, яку обстоювала, безпричинно карає її ув'язненням), а також зовнішній пресинг: допити, схилення стати інформаторкою ДПУ. Каральна тоталітарна система намагається зламати її волю. Під час одного з допитів слідчий дає прочитати емігрантську газету «Відродження», де розміщено її некролог, а вночі вона чує плач чоловіка, котрий втратив глузд. У якийсь момент і сама Надія Суровцова відчуває страх збожеволіти: «Було цілком ясно, що він втратив глузд. І щоразу, коли чергували саме ці наглядачі, повторювалося те ж саме. По той бік дверей дурнувато хіхікав

божевільний, а тут – тут у мене зупинялося серце і холонули руки від жаху. Привид божевілля найдужче лякав мене» [Суровцова 1996, с. 217].

В історії тюремного досвіду жінки маємо цікаву часову проєкцію. До нас промовляє одночасно дві людини: молода жінка та досвідчена жінка / авторка «Сповіді». Надія, отримавши вирок без суду, втративши ілюзію, що «зі всім мають розібратися», уперто тримається ідей, задля яких повернулася з еміграції. Її думки й учинки ще позначені «наївністю» адепта комуністичної системи, тому найпершим бажанням після вироку в п'ять років на Соловецьких островах стає підтвердити всьому світу (а головне тим, хто співчуває їй в еміграції, оплакує її смерть після некрологу) «вірність ідеям»: «І, повернувшись до камери, я написала відповідь на свій некролог. Я писала про те, що жива, що не потребує співчуття ворогів, не каюся і лишаюся вірною ідеям, що привели мене в табір комуністів» [Суровцова 1996, с. 220–221]. Тоді як досвідчена жінка, згадуючи стогін матері при останньому прощанні, безапеляційно твердить: «Багато в житті осмислиться, усвідомиться. І навіть власне життя, так безглуздо, жорстоко загублене, може бути скинуте з рахунку. Але цього стогону я не прошу до могили» [Суровцова 1996, с. 224].

Зауважимо, що таке подвійне промовляння знаходимо в тексті досить часто. Наприклад, розділ «Ярославль» має промовистий підзаголовок – «Спогади з могили», але сама історія розпочинається бадьорим свідченням тридцятилітньої Надії: «А от я йшла в червоній косинці, і в серці моєму світилося: “за комунізм”. Ні гніву, ні злоти. Ліс рубають, тріски летять» [Суровцова 1996, с. 226].

Мішель Фуко в праці «Наглядати й карати. Народження в'язниці» визначив базові складові поняття «дисципліна» (мистецтво розподілу, контроль за діяльністю, організація формувань, композиція сил). Усе це в комплексі має сприяти досягненню мети, а саме: упокоренню тіла («покірливі тіла») [Фуко 2020]. У ярославській в'язниці Надію не стільки вражає фізичний бік ув'язнення, скільки моральний. Вона усвідомлює, що її побут чітко структуровано, у ньому визначені часові проміжки, правила перебування в тюрмі, що містять численні заборони. Молода жінка досить швидко прилаштовується під нові «правила гри». Нищість режиму оприявлено не нестерпними умовами життя (хоча за декілька років вона знатиме, що таке холод, погане харчування, хвороба), а спробою ізолювати в'язня, приректи його на самотність: «Цей режим був справді витончений – приречений на повну самотність в'язень бачив, фізично відчував товаришів, та мусив мовчати» [Суровцова 1996, с. 228].

Саме це спонукає Надію Суровцову створити внутрішній світ із власними правилами та ритуалами, опозиційний до зовнішнього (гімнастика, читання та ін.): «Я дуже добре усвідомлювала, що значить такі роки. І зразу ж педантично створила для себе свій власний внутрішній уклад існування, якого в основному і дотримувалася весь час. Свій режим я протиставляла зовнішньому» [Суровцова 1996, с. 229]. Хоча спорадично вона таки намагається бунтувати й супроти того, що її оточує, «дисципліни», що її має упокорювати. Промовистою є історія про горобця («Синій птах Метерлінка»), якого вона підгодовує поза заборонами й покараннями (без прогулянок, книжок із бібліотеки, листів): «– А я буду! – захищала я свою радість, своє вірне пташеня» [Суровцова 1996, с. 240].

Останні частини «Спогадів» охоплюють табірні роки життя Надії Суровцової. Загалом жінка провела в ув'язненні 29 років: «Скільки їх було вже, цих тюрем, на моєму шляху! Паркетні, з килимовими доріжками на Лубянці,

камінний мішок Пугачовської вежі в Бутирках, тюрми Харкова, Архангельська, Вологди, Іркутська та інші, їх імена ти, Господи, весі...» [Суровцова 1996, с. 339]. Ці роки – історія змагання тіла з духом, коли попри страшні фізичні випробування людина незламно тримається добра, тягнеться до краси, не дозволяє песимізму подолати в собі жагу життя: «Крізь втому років, тягар прожитого так страшенно хотілося б дожити до радісного ранку!» [Суровцова 1996, с. 339].

Пересильні табори Вологди, Іркутська, Владивостока – це насамперед історії катувань людського тіла нестерпними умовами, напівголодним існуванням. У «Спогадах» авторка найперше підкреслює тісноту камер: «Розрахована на тридцятьох, під кінець камера вміщувала дев'яносто чоловік» [Суровцова 1996, с. 263] (Вологда); «Наша камера виявилася наріжною. Вона була менша за інші і, коли ми прийшли, місць на нарах уже не було. Мені вдалося розташуватись у проході так, щоб хоча б сісти я ще могла» [Суровцова 1996, с. 268] (Іркутськ). Осмислюючи таку щільність людей у камерах, Надія Суровцева іронічно говорить про «врожайний рік». Зауважимо, що кожний етап її в'язничного чи табірної життя позначений такою «врожайністю», адже тоталітарна радянська держава досить швидкими темпами перетворювалася на державу зон і таборів, у якій людське життя не вартувало нічого. На сторінках «Спогадів» знаходимо моторошні картини смертей в таборах від епідемій, вбивств і суїцидів, людського страждання (наприклад, історія матері, в якій відібрали дитину: «Та згодом мати повернулася. Вона кинулася до свого місця, не побачила дитини і зрозуміла, що сталося. Кров захолола в жилах. З таким криком впала вона на землю» [Суровцова 1996, с. 264]).

Також дізнаємося зі «Спогадів» про харчування ув'язнених. Найчастіше йдеться про напівголодне життя, брак води: «Годували брудною баландою, брудно, неохайно. Раз у смердючій рибині ми виявили гачок» [Суровцова 1996, с. 264]. Попри нестерпні умови, недоїдання, відсутність медичного огляду й лікування, жінка демонструє стійкість духу: у Вологді Надія стає «тюремною Шехеразадою», оповідаючи ув'язненим казки Андерсена, братів Грімм, уривки «Тисячі і однієї ночі», а також дієвою учасницею «тюремного театру»: «Якось нашому “активу” спало на думку зробити виставу. Безглузда на перший погляд ідея оволоділа нами, і я взялася за режисуру» [Суровцова 1996, с. 266]; у Владивостоці рятує людей від гнітючої атмосфери «виставою цирку». Ці історії поєднують у собі трагедію й комедію людського життя. Коли після вдалої вистави можна дозволити собі й самоіронічний пас: «Згодом дозорка запитувала: “А коли театр буде?” – і, як глядач, не одривалась од вічка. Ми несли культуру “в широкі маси” по той бік добра і зла» [Суровцова 1996, с. 267].

Не йдеться про максимальну відвертість, однак не оминає Надія Суровцова й специфіки жіночої тілесності в умовах ув'язнення (наприклад, закривавлене жіноче тіло після допиту, власна хвороба й кровотеча, що стає нестерпною за відсутності води). Перебуваючи в Іркутську, вона дізнається про згвалтування у лазні двох ув'язнених, а також говорить про специфіку «обслуги» арештанток, коли жінка втрачає право на інтимність не тільки поруч інших жінок, а й чоловіків: «Єдине, що нас здивувало, це виключно чоловіча обслуга. Навіть заведене “помазання” незручновимовлюваних місць квачем з дезінфекцією робив біля дверей якийсь здоровило» [Суровцова 1996, с. 268].

Михайлина Коцюбинська, осмислюючи життя Надії Суровцової, підкреслює її вміння «гостро відчувати красу природи» [Коцюбинська 2004, с. 99]. Справді,

«Спогади» авторка інкрустує краєвидами, яким не втомлюється дивуватися («... я забуваю про все на світі і не можу одвести очей від суворого величного пейзажу» [Суровцова 1996, с. 294]). Незрідка краса природи дисонує з людським стражданням, коли поруч неймовірного заходу сонця, хмар туману, зеленіючої трави та величезного місяця, чути людське «“води, води” – постріл, часом стогін...» [Суровцова 1996, с. 275].

Шлях на «Голгофу» для Надії Суровцової – це й безупинне шліфування й загартовування власного характеру. Вона твердить, що прагне «випити чашу до дна», тому повсякчас обирає для себе нові випробування, які можна було б уникнути. У Вологді Надія Суровцова стає старостою камери й мужньо вимагає від керівництва тюрми поліпшення побуту ув'язнених жінок (з'являються ложки, отримала дозвіл купувати продукти, відвідувати лікаря); у таборах вона береться за тяжку роботу («Мені хотілося зануритися у “справжнє” трудове життя, і я пішла в будівельну бригаду» [Суровцова 1996, с. 293]), сама викликається взяти участь в етапі в тайгу («невдовзі почали збирати етап у тайгу. Й знову ж таки те саме бажання випити чашу до дна примусило мене проситися на цей етап» [Суровцова 1996, с. 294]).

Висновки та перспективи дослідження. У пропонованому дослідженні актуалізовано жіночий табірний досвід, що зафіксований у «Спогадах» Надії Суровцової. Разом із авторкою втрапляємо до радянських тюрем, проходимо страдницький шлях «Архангельськ – Голгофа», що сповнений жажливими побутовими умовами, поганим харчуванням, тяжкою працею, а ще вмінням, навіть за таких обставин, радіти життю, бачити красу природи й людей: «Так нестерпно хочеться подивитись на безкрай простір води, побачити все. Про що чула в юності, все: Сахалін, протоку Лаперуза, хоч одним оком зиркнути на таку близьку Японію» [Суровцова 1996, с. 292]. На нашу думку, ця студія не вичерпує теми дослідження й вона потребує майбутньої пильної уваги літературознавців.

ЛІТЕРАТУРА

- Галич, О. А. (2013). *Документальна література та глобалізаційні процеси у світі*. Луганськ, 264 с.
- Голуб, О. (упоряд.) (2012). *Поезія із-за ґрат*: антологія. Київ, 872 с.
- Забужко, О. (2006). *Хроніки від Фортінбраса. Вибрана есеїстика*. Київ, 352 с.
- Колошук, Н. (2006). *Табірна проза в парадигмі постмодерну*. Луцьк, 500 с.
- Колошук, Н. (2016). Жіноча «емансипація» в ГУЛАГу (за збірками табірної поезії та спогадами в'язнів): зворотний бік комуністичної утопії. [У:] *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*, 8 (333), с. 69–76.
- Коцюбинська, М. Х. (2001). *«Зафіксоване і нетлінне»: Роздуми про епістолярну творчість*. Київ, 300 с.
- Коцюбинська, М. Х. (2004). *Мої обрії*. У 2 т. Київ, т. 2, 386 с.
- Рарицький, О. А. (2016). *Партитури тексту і духу (Художньо-документальна проза українських шістдесятників)*. Київ, 344 с.
- Суровцова, Н. (1996). *Спогади*. Київ, 432 с.
- Таран, Л. (2019). *Яблуня*. Львів, 176 с.
- Фуко, М. (2020). *Наглядати й карати. Народження в'язниці*. Київ, 452 с.
- Якименко, Л. і Кривошея, І. (2019). *Надія Суровцова (1896–1985): у пошуках втраченого часу*. Київ, 200 с.
- Якименко, Л. М. (2010). *Надія Суровцова: життя та творчість (1896–1985 рр.)*. Луганськ, 272 с.

REFERENCES

- Halych, O. A. (2013). *Dokumentalna literatura ta hlobalizatsiini protsesy u sviti* [Documentary literature and the processes of globalization in the world]. Luhansk, 264 s. (in Ukrainian)

- Zabuzhko, O. (2006). *Khroniky vid Fortinbras. Vybrana eseistyka* [The Chronicles of Fortinbras. Selected essays]. Kyiv, 352 s. (in Ukrainian)
- Koloshuk, N. (2016). Zhinocha «emansypatsiia» v GULAGu (za zbirkamy tabirnoi poezii ta spohadamy viaznyv): zворотnyi bik komunistychnoi utopii [Women's «emancipation» in the GULAG (according to collections of camp poetry and memories of prisoners): the reverse side of the communist utopia]. [In:] *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Literaturoznavstvo*, 8 (333), s. 69–76. (in Ukrainian)
- Koloshuk, N. (2006). *Tabirna proza v paradyhmi postmodernu* [Camp prose in the postmodern paradigm]. Lutsk, 500 s. (in Ukrainian)
- Kotsiubynska, M. Kh. (2001). «Zafiksovane i netlinne»: Rozdumy pro epistoliaru tvorchist [«Fixed and imperishable»: Reflections on epistolary creativity]. Kyiv, 300 s. (in Ukrainian)
- Kotsiubynska, M. Kh. (2004). *Moi obrii* [My horizons]. U 2 t. Kyiv, t. 2, 386 s. (in Ukrainian)
- Holub, O. (uporiad.) (2012). *Poeziia iz-za grat: antolohiia* [Poetry from behind bars: an anthology]. Kyiv, 872 s. (in Ukrainian)
- Rarytskyi, O. A. (2016). *Partytury tekstu i dukhu (Khudozhno-dokumentalna proza ukrainskykh shistdesiatnykiv)* [Scores of text and spirit (Art-documentary prose of the Ukrainian sixties)]. Kyiv, 344 s.
- Surovtsova, N. (1996). *Spohady* [Memoirs]. Kyiv, 432 s. (in Ukrainian)
- Taran, L. (2019). *Yablunia* [Apple tree]. Lviv, 176 s. (in Ukrainian)
- Fuko, M. (2020). *Nahliadaty y karaty. Narodzhennia viaznytsi* [Monitor and punish. Birth of the prison]. Kyiv, 452 s. (in Ukrainian)
- Yakymenko, L. M. (2010). *Nadiia Surovtsova: zhyttia ta tvorchist (1896–1985 rr.)* [Nadia Surovtsova: life and work (1896–1985)]. Luhansk, 272 s. (in Ukrainian)
- Yakymenko, L. i Kryvosheia, I. (2019). *Nadiia Surovtsova (1896–1985): u poshukakh vtrachenoho chasu* [Nadia Surovtsova (1896–1985): in search of lost time]. Kyiv, 200 s. (in Ukrainian)

Подано до редакції 19.02.2022 року
Прийнято до друку 23.02.2022 року